
ANGAŽMAN I KRITIKA:
IZMEĐU BUNTA I OBAVEZANOSTI

Olga Nikolić
Igor Cvejić

KONSTITUISANJE ZAJEDNIČKE PERSPEKTIVE: ANGAŽOVANI AKTI I LOGIKA POZIVA

SAŽETAK

Namera nam je da u ovom tekstu ponudimo detaljnu analizu pojmova individualne i zajedničke perspektive, poziva i angažmana, kako bismo doprineli teorijskom osvetljavanju tih fenomena i raspravama o kolektivnoj intencionalnosti. U prvom delu rada ćemo uvesti i kroz kontrastiranje sa relevantnom literaturom preciznije razraditi fenomenološki pojam perspektive koji ćemo koristiti u ostatku rada. U drugom delu rada se fokusiramo na Helmovo shvatanje zajedničke evaluativne perspektive kao ključa za razumevanje kolektivne intencionalnosti. Pritom će se kao važan zadatak ispostaviti temeljnije razumevanje procesa konstituisanja zajedničke perspektive kroz interakcije između aktera i komunikaciju njihovih individualnih perspektiva, koje treba da dovedu do usaglašavanja zajedničke perspektive. Treći deo rada biće posvećen usko shvaćenim angažovanim aktima, aktima koji se vrše kao pozivi drugome na zajedničku perspektivu. Objasnićemo kako funkcioniše unutrašnja logika poziva, i preko toga pokazati da čak i kada ne postoje opštevažeće norme ili opšteprihvaćeni sadržaj zajedničke perspektive (kao kada je poziv upućen onima koji nisu deo zajedničke perspektive) zajednička perspektiva može da se konstituiše kroz distribuciju odgovornosti i poverenja. Na kraju ćemo na aktuelnom primeru angažmana za vreme korona-krize, pokazati kako se uz pomoć ovog teorijskog aparata mogu bolje razumeti drugačije forme globalnog zajedničkog delovanja, kao što su novi društveni pokreti.

KLJUČNE REČI

perspektiva,
zajednička
perspektiva,
angažovani akti, poziv,
kolektivna
intencionalnost

Pojmovi angažmana i perspektive su pojmovi koje možemo često naći u tekstovima iz oblasti društvenih nauka. Međutim, oni i dalje spadaju među pojmove koje intuitivno uzimamo kao samorazumljive i ne definišemo, ali kada se s nešto više sumnje postavi pitanje o njihovom značenju i upotrebi, neretko nailazimo i na oprečne odgovore. To posebno važi za oblasti koje se bave zajedničkim delanjem. U toj oblasti pojmovi zajedničkog angažmana, zajedničke perspektive, odnosi individualne i zajedničke perspektive, te angažmana među članovima igraju ključnu ulogu. Namera ovog teksta

je da detaljnijom analizom ovih pojmova doprinese teorijskom osvetljivanju fenomena koji pod njih potpadaju i time doprinese i raspravi o kolektivnoj intencionalnosti.

1. Šta je perspektiva?

Reč „perspektiva“ ima više kolokvijalnih značenja od kojih su najistaknutija:

1. prostorna perspektiva u arhitekturi i likovnim umetnostima;
2. perspektive likova, pripovedača, čitaoca ili posmatrača, itd., kao književno i narativno sredstvo, što se nadovezuje na upotrebu različitih lica jednine i množine u jeziku;
3. lični stav/mišljenje o nečemu, lični doživljaj nečega;
4. sistematični način razumevanja fenomena koji može prihvatiti više subjekata, „objektivna“ perspektiva (npr. određena teorijska perspektiva).

Iako su svakodnevna značenja važan početni trag u pojmovnoj analizi, filozofski pojam perspektive koji želimo da razvijemo ide dalje od njih i u bitnom smislu ih preosmišljava. Ključno značenje koje, smatramo, povezuje gore navedena kolokvijalna značenja i koje treba izdvojiti za dalju filozofsku razradu sastoji se u sledećem: perspektiva podrazumeva poziciju (prostornu, normativnu, konceptualnu, itd.) subjekta (jednog ili više) s obzirom na nešto, pri čemu ta pozicija omogućava da to nešto bude dato, da se razotkrije, na specifičan način. U skladu sa tim je i jedna od prvih upotreba ovog pojma u filozofskoj tradiciji, koju nalazimo u Lajbnicovoj (Leibniz) *Monadologiji*:

I kao što jedan te isti grad, promatran sa različitih strana, izgleda sasvim drugačije i kao da je umnogostručen *u perspektivi*, tako se može dogoditi da se zbog beskonačnog mnoštva jednostavnih supstancija čini kao da ima isto toliko različitih svetova, koji su ipak samo različite *perspektive na jedan svet*, s različitih gledišta svake monade.¹ (Leibniz 1980:§57, 270)

U skladu sa tim, svaka monada se može posmatrati kao pojedinačna subjektivna pozicija iz koje se na njoj svojstven i jedinstven način razotkriva celina univerzuma.

Prekretnicu u razumevanju subjekt-objekt odnosa u zapadnoj filozofiji napravili su najpre Dekart (Descartes), pa zatim Kant. Između njih svakako

1 Prilagođen prevod (izmene u italiku)

moramo spomenuti Lambera (Lambert) koji je pojam perspektive stavio u centar razmatranja nauke o viđenju, koju je nazivao fenomenologijom i koji je sasvim izvesno nemerljivo uticao na Kantov kopernikanski obrt (Lambert 1774). Na tu ideju se nadovezuju Huserlove (Husserl) fenomenološke analize načina konstituisanja objekta kroz intencionalne akte svesti, koje će biti i naše polazište u razmatranju. Detaljne fenomenološke analize strukture iskustva otvaraju prostor za pluralističko shvatanje perspektiva, sa fokusom na subjektivno iskustvo individue, ali i za razumevanja načina na koji se konstituiše zajednička perspektiva, što je jedan od glavnih ciljeva ovog rada.

Kod Huserla se analize najkonkretnije vezane za ovu tematiku tiču perspektivne datosti objekta u percepciji. Objekat nam je uvek dat iz jedne određene perspektive, ali su u naš akt opažanja ujedno uključene i anticipacije drugih mogućih perspektiva na isti objekat, njegovih trenutno nevidljivih strana ili aspekata (Husserl 1966: 3–10). Već na nivou opažanja prepoznaje se takođe i značaj intersubjektivne dostupnosti opaženog predmeta. Naime, u velikom broju slučajeva očekujemo da naše iskustvo potvrde drugi. Drugi, njegova perspektiva i način na koji smo je svesni, konstitutivan je za uspostavljanje objektivnog realiteta samog sveta i stvari u svetu (Husserl 1952: 79–89). Osim toga, kao relevantan za pojam perspektive možemo istaći i Huserlov pojam stava: promena stava kod Huserla (pre svega iz naivnog, prirodnog stava, u fenomenološki, transcendentan, ali Huserl neretko spominje i druge stavove: matematički, psihološki, naturalistički, itd.) jednako se može nazvati i promenom perspektive na svet, druge i stvari u svetu.²

Ako prihvatimo generalnu fenomenološku tezu o intencionalnom karakteru iskustva svesti, tada prihvatamo i da su nam svi objekti, kao i svet u celini, uvek dati iz neke perspektive. Šta je, međutim, perspektiva, fenomenološki shvaćena? Da bismo otišli korak dalje u našoj analizi, potrebno je da uključimo još jedan važan element Huserlove teorije: fenomenološko shvatanje smisla. Prema Huserlu, kako je objekat predmet intencionalnog akta svesti, taj akt mu daje neki određeni smisao, u skladu sa njegovom vrstom (npr. akti percepcije daju nam specifični tip objekta, sa specifičnim smislom prostorno-vremenske stvari koja egzistira u svetu). S obzirom da se složeni objekat iskustva konstituiše u mnoštvu raznorodnih intencionalnih akata (osim opažanja, tu je i suđenje, vrednovanje, sećanje, itd.), svaki od njih pridodaje odgovarajući sloj smisla, tako da je, na primer, objekat istovremeno percipiran sa ove ili one strane, vrednovan kao lep, prepoznat

2 Ovu sposobnost da zauzmemo različite misaone i vrednosne perspektive ističe i Niče (Nietzsche), zauzimajući radikalnu poziciju da je svako gledište i saznavanje perspektivalno (Niče 2003:247). Za pojam stava kod Huserla videti npr. Husserl 1954: 146–50.

kao vaza slična onoj koju smo već ranije videli u muzeju, itd. Perceptivni, evaluativni, prosudbeni i drugi akti međusobno se dopunjavaju i prizivaju kako nove, tako i stare već proživljene sadržaje vezane za taj objekat i sa njim povezane objekte. Na taj način svaki objekat takođe nalazi svoje mesto u mreži smisla koja ga povezuje sa drugim objektima u jedinstvo sveta i koja se neprestano i kontinuirano konstituiše, rekonstituiše i prekonstituiše u toku živog iskustva subjekta.³

Na osnovu navedenog, možemo sumirati glavne teze jednog fenomenološkog shvatanja individualne perspektive u tri tačke:

1. Moja perspektiva na X jeste mreža smisla koji ja pridajem X-u i koji mi omogućava da X shvatim (perceptualno, emotivno, kognitivno, itd.) na određeni način.
2. Moja perspektiva na X deo je moje sveobuhvatne perspektive na svet, jer se smisao X ne konstituiše izolovano, već uvek u vezi sa drugim objektima kojima takođe pridajem ovaj ili onaj smisao.
3. Individualna perspektiva se neprestano konstituiše, rekonstituiše i prekonstituiše kroz sedimentaciju i sintezu iskustava u interakciji sa svetom i drugima.

Ovo što je do sada rečeno odnosilo se na individualnu perspektivu pojedinačnog subjekta. Međutim, u ovom radu pre svega nas interesuje kako se konstituiše zajednička perspektiva u kojoj učestvuje već broj individua i kakvu ulogu pri tome igra angažman. Živimo u svetu sa drugima i komuniciramo sa njima. Na taj način postajemo svesni njihovih perspektiva na iste stvari kao sličnih ili različitih od naših. Drugi i njegova perspektiva, kao što smo već nagovestili, ima konstitutivnu ulogu za moju individualnu perspektivu.

Da bismo okvirno ocrtali na koji način je drugi konstitutivan za moju perspektivu, pored fenomenologije, možemo se poslužiti i najnovijim istraživanjima iz psihologije. Veliki je broj empirijskih istraživanja koja se bave fenomenom zauzimanja perspektiva (*perspective taking*) i našom sposobnošću da se „stavimo na mesto drugog“.

U psihološkoj literaturi koja se bavi zauzimanjem perspektive, pojam perspektive se uglavnom koristi u širokom značenju mentalnog sadržaja, pri čemu zauzeti perspektivu drugog znači biti svestan tog mentalnog sadržaja (emocija, verovanja, opažaja, itd.). Pri tome se posebno ističe fenomen združene pažnje (*joint attention*) kao jedan od prvih koraka ka razumevanju perspektive drugoga: deca od najranijeg doba razvijaju sposobnost da

3 Za detaljniji prikaz fenomenološke teorije smisla kod Husserla videti Nikolić 2016.

primete usmerenost pažnje drugih na sebe (Zahavi & Rochat 2015: 547–48), a već od 7-9 meseca primećuju usmerenost pažnje drugih na treće objekte (Zahavi & Rochat 2015: 548–49). U tom uzrastu počinju drugima da pokazuju ili pružaju predmete i da istovremeno prate da li je pažnja drugog usmerena na predmet. Otprilike sa navršenih godinu dana, deca već jasno pokazuju da shvataju namere drugih (Fuchs 2013: 669–71). Međutim, to i dalje ne znači da deca u tom uzrastu razumeju *perspektivu* drugog: ovo pripada kasnijim razvojnim fazama i odlikuje se time što su deca u stanju da shvate da drugi može imati perspektivu različitu od njihove. Ta sposobnost se najranije razvija s obzirom na vizuelne perspektive i to u dve faze: sposobnost da se razlikuje *šta* drugi vidi razvija se sa oko 2.5 godine, a shvaćanje da drugi može videti objekat *na drugačiji način* sa oko 4-5 godina (Moll & Meltzoff 2011). Fuhs takođe ističe bitu ulogu verbalne interakcije u razvoju ove sposobnosti, kao i neraskidivu povezanost našeg razumevanja drugih i njihove perspektive na nas sa razvojem samosvesti (Fuchs 2013: 673–77). Takođe, najnovija empirijska istraživanja pokazuju zanimljiv rezultat po kome sposobnost ulaženja u dinamičnu interakciju sa drugim ne pretpostavlja razumevanje mentalnih stanja drugog, već mu prethodi i zasniva ga (Moll & Meltzoff 2011).

U fenomenologiji i fenomenološki inspirisanoj psihologiji javlja se još jedno značenje, koje najviše podseća na drugo od kolokvijalnih značenja koje smo na početku spomenuli i odnosi se na razlikovanje sopstvene perspektive (iz prvog lica jednine), od perspektive drugog lica (angažovana perspektiva, direktno adresiranje drugog) i trećeg lica (perspektiva nepristrasnog posmatrača). Ovo značenje detaljno je razradio Fuhs, koji pojam perspektive određuje na sledeći način:

Ako sad uzmemo da termin 'perspektiva' označava specifičnu formu iskustvenog pristupa sebi i drugima, iz ovoga proističe sledeća distinkcija:

- 1PP je subjektivna ili iskustvena (*experiencing*) perspektiva;
- 2PP označava intersubjektivnu, učesničku ili sa-iskustvenu perspektivu, koja se odnosi na situacije recipročne interakcije koje karakteriše neka forma uzajamne povezanosti i uparivanja (*coupling*) partnera;
- 3PP označava posmatračku perspektivu, koja se odnosi na situacije jednosmernog posmatranja drugih sa distance ili na situacije kada se govori ili razmišlja o odsutnim osobama. (Fuchs 2013: 658)

Fuhs dalje razlikuje prerefleksivni i refleksivni modus u okviru svake od ove tri perspektive: naime, možemo biti implicitno svesni našeg iskustva i iskustva drugih ili eksplicitno i kroz refleksiju (što on opisuje i kao

sposobnost da se zauzme metaperspektiva u odnosu na sopstveno iskustvo i sopstveni odnos sa drugima).

Zahavi (2015) takođe koristi ovo značenje perspektive u svojim fenomenološkim analizama uloge perspektive drugog lica u omogućavanju mi-iskustva, tj. iskustva koje doživljavamo kao deljeno sa drugim. Pri tom, on naglašava da je za mi-iskustvo neophodno nešto više od pukog uparivanja (*coupling*) naših iskustava, odnosno stvaranja međuzavisnog odnosa između mog i tvog iskustva. Na primer, sadista i njegova žrtva ne mogu da budu „mi“, mada postoji uzajamna međuzavisnost njihovih iskustava. (Zahavi 2015) Povrh toga, potreban je izvestan *osećaj zajedništva*, pri čemu se individualne perspektive prvog lica ne utapaju u kolektivnu, već se integrišu u nju zadržavajući pritom svoju različitost:

Potreban je pravi balans između razlike i sličnosti. Zato vaše uobičajeno, ali ekskluzivno iskustvo sebe iz prvog lica, neće uraditi posao ako treba da se pridružite i učestvujete u mi-iskustvu. Potrebna vam je izvesna mera samootudjenja – da smanjite distancu od drugih i učinite se sličnijim njima. Morate iskusiti perspektive drugih na vas, morate da budete svesni njih kao svesnih vas i viditi sebe njihovim očima, tako da možete da steknete iskustvo sebe na isti način na koji vi imate iskustvo njih. Kada se to desi, možete postati svesni sebe kao jednog od njih, ili tačnije, možete postati svesni sebe kao jednog od nas. To je proces koji Husserl opisuje, kada piše da se uklapam u porodicu čovečanstva, i stvaram mogućnost za jedinstvo ove porodice, kada razumem da me drugi shvataju na isti način na koji ja shvatam njih. I, kao što zatim tvrdi, tek tada sam, po prvi put i u pravom smislu, jedno Ja naspram drugog, i stoga u poziciji da kažem 'mi'. (Husserl 1952: 242, 250). (Zahavi 2015: 13)

Ova istraživanja i analize u velikoj meri osvetljavaju šta znači razumeti druge i biti angažovan sa drugima. Ipak, treba napomenuti da pojam perspektive, onako kako ga savremeni psiholozi i teoretičari fenomenološkog usmerenja koriste, ostavlja prostora za dalja pojašnjenja.

Vezano za psihološku literaturu, nameće se pitanje šta uopšte znači razumeti *perspektivu* drugog, nasuprot tome da naprosto imamo svest o njegovom mentalnom stanju. Ono neće biti u daljem fokusu ovog rada, ali smatramo da je bitno u vezi sa time naglasiti dve poente:

1. Razumevanje perspektive drugog ili perspektive drugih kao pluralnog subjekta, ključno je za formiranje zajedničke perspektive i angažman sa drugima.
2. Razumevanje perspektive drugog je uvek delimično i nepotpuno (što se inače često može reći i za razumevanje naše sopstvene perspektive).

Zapravo, najčešće dobijamo samo deliće perspektive koji nam ne daju dovoljno informacija da zaključimo nešto više o njenim ključnim momentima. Na primer: kada nam neko kaže „Van Hejlen je voleo da koristi *tapping*“, mi dobijamo uvid u jedan delić perspektive te osobe na Van Hejlenu, ali i dalje ne možemo da zaključimo nešto više o perspektivi te osobe na Van Hejlenu: da li je za nju Van Hejlen najbolji muzičar sveta, ili *tapping* smatra lošom sviračkom tehnikom, itd. (s tim što možemo da steknemo malo dublji uvid u perspektivu i iz tona kojim osoba o tome govori).

Takođe, smatramo da bi trebalo pre svega napraviti jasniju razliku između zauzimanja i razumevanja perspektive drugog i stupanja u direktnu interakciju sa drugim. U navedenoj fenomenološki inspirisanoj literaturi „perspektiva drugog lica“ odnosi se na drugo od ta dva značenja, što može doprineti pojmovnoj zabuni, jer se paralelno u istim tekstovima često koristi i prvo značenje, koje je bliže našoj prethodno izloženoj analizi i tiče se toga kako nam individualna perspektiva drugog, dakle njegova/njena specifična mreža smisla koji pridaje svetu i stvarima u svetu, biva data, kako možemo videti svet „očima drugog“. Prosto rečeno, zauzimanje perspektive *drugog lica* treba jasno razlikovati od zauzimanja perspektive *drugog*. I tu postoji gradacija: mi delimično gotovo uvek uzimamo u obzir i svesni smo perspektiva drugih, ali u jačem smislu ovo zahteva aktivan pokušaj razumevanja, naročito kada je perspektiva drugog u bitnom smislu drugačija od naše. Dublje razumevanje perspektive drugog na neku određenu stvar, temu, problem, itd. podrazumeva i dublje zalaženje u svet drugog, jer je, kao što smo već istakli, perspektiva na pojedinačni objekat uvek povezana sa perspektivama na druge objekte, dok način povezivanja zavisi od specifičnog toka životnog iskustva drugog.

2. Mi

U ovom delu rada ćemo se fokusirati na prvo lice množine: „mi“, koje je predmet brojnih debata u socijalnoj ontologiji. Osim pitanja vezanih za socijalnu kogniciju (kako uopšte uspevamo da razumemo druge, kakav pristup imamo mentalnim stanjima drugih) kojih smo se donekle već dotakli, tu su i pitanja vezana za to koji su uslovi da bi se za neku grupu moglo reći da poseduje neki određeni tip kolektivne intencionalnosti.

Kolektivna intencionalnost postoji već kod životinja, ali je pitanje imaju li životinje takođe i mi-intencionalnost, koja osim usklađenosti individualnih akcija usmerenih ka zajedničkom cilju (na primer kod životinja koje love) podrazumeva svest da smo deo nekog „mi“. Čovek je kao vrsta

(za razliku od na primer krokodila) biće koje od rođenja zavisi od drugih i upućeno je na druge. Sama materijalnost te činjenice i odnosa koji iz nje proizilaze (razni oblici zajedničkih akcija) prethodi eksplicitnoj (refleksivnoj) svesti da smo deo nekog „mi“, ali je svest o „mi“ već tu na prerefleksivnom nivou. Drugim rečima, bili smo deo mnogih „mi“ trajnijih i manje trajnih, pre nego što smo toga uopšte postali svesni, jer se u svakoj kooperativnoj interakciji sa drugima formira jedno, makar privremeno „mi“.⁴ Upravo na osnovu toga što se kooperacija zapravo sa lakoćom i često dešava, jer tokom odrastanja i života razvijamo sposobnost da uskladimo svoje ponašanje sa ponašanjem drugih (pospešenu sposobnošću da razumemo druge kroz verbalnu i neverbalnu komunikaciju, uspešno tumačimo njihove namere iz pokreta njihovog tela, itd.), takođe smo u stanju da mislimo o drugima i nama kao celini koja nešto radi zajedno.

Međutim, filozofski problemi nastaju kada pokušamo da definišemo uslove koje je potrebno da svi akteri ispune da bi se moglo govoriti o mi-intencionalnosti. Manje-više postoji slaganje oko toga da mora postojati uslov uzajamne svesti svih učesnika u združenoj akciji o tome da se radi o združenoj akciji (nasuprot akcija koje svako obavlja za sebe), kao i o tome šta se namerava (šta je cilj akcije, sadržaj namere) i o tome da svi ostali nameravaju da kroz svoje akcije doprinesu ostvarenju iste, deljene namere (dakle, da svi budu svesni šta je to što zajedno nameravamo) (Cf Bratman 1993, 1999).

Međutim, neki autori ističu i strože uslove da bi se moglo govoriti o mi-intencionalnosti u jednom jačem smislu, koji se ne može svesti na ja-intencije i zajednička verovanja (Searle 1990; Tuomela 2007). To pitanje se posebno zaoštrava ukoliko se postulira postojanje pluralnog subjekta kao entiteta koji se ne može svesti na zbir pojedinaca, već ontološki predstavlja nešto više (Gilbert 1992). Već smo spomenuli Zahavijev osećaj zajedništva (pojam koji on preuzima od Gerde Valter (Gerda Walther)), a sada će nas posebno zanimati uslovi koje Benet Helm (Bennett Helm) postavlja da bi se neki kolektiv mogao nazvati pluralnim delatnim subjektom (*plural agent*), pozivajući se na koncept zajedničke evaluativne perspektive.

Helm pritom uvodi važnu razliku između pluralnih delatnih subjekata i pluralnih intencionalnih sistema: gorenavedeni uslovi koji definišu koordinaciju akcija više individua radi ostvarenja zajedničkog cilja dovoljni su da bi se nešto nazvalo pluralnim intencionalnim sistemom, ali ne i pluralnim delatnim subjektom. Grupa je pluralni subjekat ako se opravdano može reći da je grupi stalo do nečega, odnosno, Helmovim rečnikom, da je grupa subjekat importa:

4 Za detaljnije objašnjenje prerefleksivnog „mi“ videti Schmid 2014.

Da bi bila delatni subjekat, grupa mora da brine o stvarima u skladu sa odgovarajućim projektibilnim obrascem (*pattern*) racionalnosti u grupnim emocijama, željama i evaluativnim sudovima. Dakle, ako treba da delamo kao pluralni delatni subjekat u izgradnji kuće, mi, grupa, moramo da izražavamo obrazac nade, straha, frustracije, anticipacije, razočarenja, radosti, olakšanja, itd. prema odgovarajućim stvarima i iz pravih razloga: zato što osećamo značaj (*import*) koji kuća ima za nas. (Helm 2008: 33)

Za ovo je po Helmu neophodna emotivna privrženost (*emotional commitment*): da je članovima grupe stalo do grupe kao delatnog subjekta, pa kao implikacije toga, i do očuvanja grupe i ostvarenja njenih ciljeva. Članovi grupe treba da zauzmu evaluativnu perspektivu same grupe, odnosno da, doživljavajući sebe kao članove grupe („kao jednog od nas“), brinu o onome do čega je celoj grupi stalo. S druge strane, ono do čega je grupi stalo konstituiše se kroz pregovaranje i međusobni uticaj individualnih perspektiva članova. Prethodno spomenuto razumevanje perspektive drugog ključno je za ovaj proces.

Po Helmu, možemo opravdano govoriti o tome da je grupi stalo do nečeg (i pripisivati joj druga mentalna stanja) ukoliko prihvatimo dejvidsonovski pristup mentalnim stanjima: „imati mentalna stanja (verovanja, želje, itd.) i prema tome biti delatni subjekat, znači da nešto ima takvu strukturu da izražava odgovarajuću vrstu obrasca racionalnosti u svom ponašanju.“ (Helm 2008: 19) Prema tome, da bi grupa dobila status pluralnog delatnog subjekta mora postojati racionalni i projektibilni (možemo dodati i relativno konzistentni, stabilni) obrazac ponašanja, želja, emocija i sudova članova grupe koji se može objasniti time što ćemo reći da je toj grupi do nečega stalo. Grupi je stalo tako što članovi grupe dele određenu evaluativnu perspektivu: svim članovima grupe je kao jednom od nas stalo do grupe i do onoga do čega je grupi stalo. Sporadična odstupanja pojedinih članova od racionalnog obrasca u čijem je fokusu interes grupe dopuštena su sve dok značajno ne ugrožavaju opstanak obrasca kao celine.

Ukoliko prihvatimo dejvidsonovsko rešenje i pristanemo na to da postojanje racionalnog obrasca ponašanja jednog X jeste dovoljan razlog da se tom X pripišu mentalna stanja, onda moramo imati na umu da ih pripisujemo samo u prenesenom smislu, i da se po tom istom dejvidsonovskom kriterijumu mentalna stanja mogu pripisati i kompjuteru koji igra šah. Ipak, u suštinskoj suprotnosti spram kompjutera, delatnim subjektima (individualnim ili pluralnim) je *stalo* do nečega (Helm 2008: 19). Međutim, moramo dodati da je fenomenološki, pluralnom delatnom subjektu (jednoj grupi) i dalje „stalo“ u slabijem i indirektnijem smislu nego što je stalo individua: odgovarajući mentalni akti kojima se manifestuje to da je celoj grupi

stalo do nečega i dalje moraju da dožive individualni subjekti, što znači da je pluralni subjekat ontološki zavisan od individualnih subjekata koji ga čine (Helm 2008: 22).

Helmov pojam evaluativne perspektive je precizniji od prethodnih i nudi veoma korisnu strukturnu analizu u kojoj se prepoznaje bitna uloga importa objekta za nas (koji možemo nazvati i njegovim vrednosnim smislom) kao i veze tog objekta sa drugim objektima (mreže smisla) u konstituisanju kako zajedničke, tako i individualne perspektive. Osim toga, Helm uvodi i važnu ideju prema kojoj pojam perspektive podrazumeva i određeni zahtev za racionalnom koherentnošću. Međutim, prelaz sa individualne na zajedničku perspektivu ipak ostavlja dosta otvorenih pitanja. Pre svega, veliko je pitanje koliko daleko možemo zapravo ići sa analogijom između individualne i zajedničke evaluativne perspektive. Naime, to što je pojedincu do nečega stalo direktno učestvuje u formiranju njegove individualne perspektive. Međutim grupi je „stalo“ u posrednom (dejvidsonovskom) značenju, koje zapravo zahteva da pojedincima bude stalo *kao članovima grupe* (dakle, zahteva od njih jednu vrlo specifičnu i filozofski interesantnu promenu stava). Nadalje, konstituisanje zajedničke evaluativne perspektive, odvija se kroz složeni proces komunikacije, razumevanja, slaganja i neslaganja individualnih perspektiva. Shvatanje tog kompleksnog procesa samo po sebi predstavlja teorijski izazov.

Helmova analiza u velikoj meri ostavlja otvorenim pitanje kako se individualne perspektive približavaju da bi formirale zajedničku evaluativnu perspektivu u smislu konstituisanja zajedničkog smisla objekta za *nas*? Ovde već postoje neke dobre analize (De Jaegher & Di Paolo 2007; Fuchs & De Jaegher 2009), ali i dalje nedostaju detalji koji mogu olakšati njihovu primenu na različite kontekste: kako tačno dolazi do (kompletne ili delimične) promene perspektive u interakciji sa drugim, do uzajamnog uticaja, kakva je pri tome uloga slaganja i neslaganja, a kakva je uloga nesporazuma, itd.

Možda ćemo kroz primer najlakše objasniti kompleksnost tih problema. Primer je izabran tako da bude relevantan za kontekst angažmana i da istakne ulogu *poziva* u konstituisanju zajedničke perspektive, čime ćemo se baviti u drugom delu rada.

Zamislimo da grupa A kači plakat sa pozivom na protest protiv izgradnje nuklearne elektrane u blizini svog grada, zbog štetnog uticaja koji bi elektrana mogla da ima na zdravlje građana. Pretpostavimo da grupa A već ima zajedničku evaluativnu perspektivu: članovima grupe je stalo do grupe kao delatnog subjekta, iz čega direktno sledi da im je stalo „kao jednom od nas“ da se spreči izgradnja elektrane. Grupa A kačenjem plakata upućuje poziv nepoznatim drugima da se pridruže zajedničkoj akciji, očekujući da postoje oni koji dele ili mogu početi da dele perspektivu grupe na ovaj

problem.⁵ Zamislimo sada da osoba B koja živi u tom gradu vidi plakat. U okviru svoje individualne perspektive, B preliminarno može prepoznati problem kao nešto značajno za ceo grad, tj. može doći do preliminarnog slaganja sa perspektivom grupe A na taj problem, koje još uvek nije zajednička evaluativna perspektiva, jer se osoba B još uvek ne smatra „jednim od nas“ grupe A. Ipak, osoba B se prepoznaje kao jedna od onih kojima je poziv upućen. Ukoliko postoji neko preliminarno prepoznavanje kod B da između nje i onih koji su okačili plakat (potencijalno) postoji zajednička perspektiva, B će možda preduzeti akciju i doći da podrži protest. Iskustvo protesta može biti pozitivno ili negativno za B, nakon čega B može odlučiti da se priključi organizatorima i potraži njihov kontakt, a može odlučiti i da prestane da dolazi. Možda se B dopao protest i drago joj je što se neko bavi tim problemom, ali smatra da je dolaskom na jedan protest dovoljno učinila za tu stvar. Možda B misli da je protest loše organizovan i hoće da se uključi da bi budući protesti bili bolji. Takođe je moguće da B počne da pravi svoje proteste sa nekom svojom grupom ili da donese ličnu odluku da se više brine o životnoj sredini i da na taj način nastavi da se angažuje u vezi sa problemom životne sredine. U svakom slučaju, iskustvo protesta će modifikovati i dati nove smislaone sadržaje perspektivi B-a na tu grupu, njihovu borbu i sa tim povezane teme. Desila se komunikacija perspektiva na protestu, ali još uvek ne i formiranje zajedničke evaluativne perspektive B-a sa grupom A.

Ako B odluči da se učlani u ovu grupu, pa čak i ako se samo doživljava i ponaša kao deo tog „mi“ bez formalnog članstva, i ukoliko ga i ostali članovi grupe prihvate kao „jednog od nas“, B ulazi u proces konstituisanja zajedničke evaluativne perspektive unutar te grupe. Motivacija za to će obično (ali ne nužno) biti prepoznavanje bliskosti perspektiva koja se zasniva bilo na preliminarnom preklapanju perspektiva između A i B, bilo na radikalnoj promeni perspektive B-a pod uticajem perspektive A.

Zatim će B otkrivati unutrašnju dinamiku same grupe, odnose moći, načine odlučivanja, planove i bliže upoznavati ljude iz grupe. Kroz sve te kompleksne spletove akata i mnoštvo drugih će se B angažovati u toj grupi

5 Treba napomenuti da Helmov uslov posedovanja zajedničke evaluativne perspektive često ne ispunjavaju čak ni grupni akteri koji se slažu, u smislu da dele iste vrednosti ili imaju iste ciljeve. Ako je članovima stalo pre svega da podrže određeni cilj, a grupu vide samo kao sredstvo za to, oni nemaju zajedničku evaluativnu perspektivu u Helmovom smislu, jer njima nije stalo do tog cilja „kao jednima od nas“. Zato zajedničku evaluativnu perspektivu treba jasno razlikovati od drugih oblika deljenja perspektive, poput kačenja plakata da bi se ukazalo na neki problem. Naime, grupa A kačenjem plakata deli sa drugima – koji još uvek nisu deo zajedničke perspektive – svoju perspektivu na izgradnju nuklearne elektrane.

za to da se spreči izgradnja elektrane. U ovom procesu doći će do slaganja oko daljih planova i akcija ili pak do neslaganja, dakle B će se upustiti i u oblike kolektivnog odlučivanja, kroz koje se stvara jedna manje ili više stabilna i koherentna zajednička evaluativna perspektiva u kojoj sada učestvuje i B. Pri tom se može desiti da B promeni svoju perspektivu na neke ključne društvene probleme, a nije isključeno ni da B-ovo učešće u odlučivanju, njena kritika grupe, promeni zajedničku perspektivu cele grupe.

B-ovo učešće u zajedničkoj evaluativnoj perspektivi ne eliminiše B-ovu individualnu perspektivu. Naprotiv, kroz B-ovu individualnu perspektivu prelama se zajednička evaluativna perspektiva, upravo time što B počinje da doživljava sebe kao člana te grupe, što ga i drugi članovi tako doživljavaju, što svi dele zajednički fokus do koga im je stalo i što sve to postaje manifestno u komunikaciji. Individualna perspektiva konstitutivna je za zajedničku. Ovo međutim i dalje ne znači da se zajednička perspektiva može naprosto svesti na zbir pojedinačnih, jer važi i obrnuto: preplitanje perspektiva u zajedničkoj aktivnosti i komunikaciji konstitutivno je za svaku pojedinačnu perspektivu i za način na koji pojedinačna doprinosi zajedničkoj.

Kroz ovaj primer uočavamo kompleksnost ali i analitički potencijal koji pojam perspektive pruža kada se primeni na temu društvenog angažmana. Posebno je zanimljivo kako se odvija angažovana interakcija usmerena ka onima koji nisu već deo zajedničke perspektive, pozivom i njihovim odgovorom, i na koji način se kroz neslaganja i međusobne uticaje konstituiše zajednička perspektiva. Da bismo detaljnije objasnili kako funkcionišu ovi angažovani akti upućeni drugima u nastavku teksta bavićemo se logikom poziva.

3. Angažovani akti i logika poziva

Da bismo objasnili angažovane akte (Bojanić 2020) moramo poći od situacija u kojima zajednička perspektiva nije podrazumevana ili nije u pravoj meri uspostavljena, iako su angažovani akti, takođe, ne samo prisutni nego i nužni i u uobičajenim uspostavljenim grupama. U tom smislu će fokus sada primarno biti usmeren na formiranje zajedničke perspektive, a ne na njeno unutrašnje funkcionisanje. Situacije koje su zanimljive su one u kojima se mora uzvati da postoji drugačija perspektiva, perspektiva koja strogo gledano nije „moja“ i još nije sasvim „naša“. U takvim situacijama ono što je presudno je interakcija, angažman sa Drugim ili drugima putem koga se uspostavlja zajednička perspektiva i kojim se prvo lice jednine transformiše u prvo lice množine (Cf. Loidolt 2016, 2018; Zahavi 2015). Angažovane akte u ovom radu uzimamo, ne isključujući druge moguće upotrebe ovog izraza, kao procese interakcije, odnosa sa drugima usmerenih na

to da se uspostavlja zajednička perspektiva i da se drugi pozovu da u njoj uzmu učešće. Jednostavnih primera za to je bezbroj. Samo neki od njih su upoznavanja i započinjana razgovora, predstavljanja, razmena argumenata, pozivi za započinjanja zajedničkih projekata, radionica i konferencija ili politički apeli koji ciljaju na šire populacije, međusobna razmena perspektiva koja pokreće globalne promene ponašanja, poput ekološkog pokreta. Iako se ovaj fenomen na najbolji način osvetljava kada se uzme izolovan, u situacijama kada prethodno nije postojala nikakva relevantna zajednička perspektiva, odnosno grupa, on je od suštinskog značaja za formiranje i održanje zajedničke perspektive uopšte. Istina, on u formalnom smislu nije nužan u slučaju grupa koje ispunjavaju jake kognitivne uslove zajedničkog znanja i zajedničke privrženosti (*joint commitment*), poput shvatanja pluralnog subjekta koje je iznela Margaret Gilbert (Margaret Gilbert 1992: 223) i donekle shvatanja zajedničke perspektive u jakom smislu Raimo Tuomele (Raimo Tuomela 2007), jer je uslovom zajedničkog znanja već predupređena mogućnost nerazumevanja oko zajedničke perspektive. Međutim, ukoliko poput Beneta Helma uzmemo u obzir mogućnost da može postojati dvosmislenost oko toga šta je tačno sadržaj zajedničke privrženosti, odnosno zajedničke perspektive, i koje tačno obligacije iz toga proizlaze (Helm 2009: 266), u tom slučaju neophodna je deliberacija, odnosno angažman između učesnika, kako bi se 'okrnjena' zajednička perspektiva ponovo uspostavila. Zajedno sa Helmom smatramo da ovo nije samo jedna korolarija, te da bi dobro osmišljena teorija pluralnog subjekta morala u svom teorijskom aparatu da ponudi način da se ovakav vid interakcije objasni – ukoliko pluralni subjekt ne shvatamo kao instancu iznad i nezvanu za one koji ga sačinjavaju, već u pravom smislu kao pluralan, kao subjekte-u-relaciji. Međutim, kada govorimo o uobičajenim grupama koje formiraju zajedničku perspektivu, koje nisu strogo formalne institucije uređene jasno preciziranim pisanim i strogim nepromenljivim pravilima, ova interakcija nije samo nadomestak koji treba da posluži da se popune rupe i nedostaci u razumevanju sadržaja, već suštinski način na koji se zajednička perspektiva grupe formira, održava i evoluira, budući da grupa i počiva na relacijama i međusobnom uticaju pojedinaca. S druge strane, čak i u slučaju izrazito formalnih institucija sa jasnim pravilima ne mogu se bez ostatka prevazići problemi zabašavanja, neinformisanosti, nepoštovanja planiranih obaveza, koji mogu da ugroze ne samo deo nego celokupnu akciju, kao i problemi podele rada, odnosno (manjka) svesti o tome koji tačno deo kolektivne akcije ko izvršava i na koji način su one u skladu. Da bi se suočilo sa ovakvim problemima opet je potreban angažman između učesnika.

Ključnu formu angažovanih akata, bilo da se radi o započinjanju razgovora ili političkog apela za promenu globalnih ekonomskih sistema, sačinjava

poziv, to da neko poziva drugog i da je drugi pozvan. To možemo da vidimo i na danas sveprisutnom primeru angažovanih akata, odnosno poziva, koji se dešavaju u okviru korona-krize. U slučaju pandemije *Covid-19* u izvesnom stepenu se svakako može govoriti o tome da postoji zajednički cilj i zajednička svest o opasnosti. Međutim, stalni apeli, pozivi, koje možemo čuti, a koje ne upućuju samo zvanične institucije, već i javne ličnosti (glumci, sportisti, itd.) i pojedinci i pojedinke, koji se najčešće objavljuju u vidu gesla „#ostanikodkuće“ („#stayathome“), pokazuju da u najmanju ruku perspektiva srazmera nije ujednačena, nije sasvim zajednička (bilo da se radi o svesti o srazmeru opasnosti ili značaju iste). Danas je sasvim jasno da postoje oni koji se smatraju odgovornim ne samo u pogledu svojih postupaka, nego i u pogledu toga da druge *pozovu* na njihovu odgovornost, i da postoje oni koji situaciju ne shvataju na isti način, koji imaju nešto drugačiju perspektivu. Angažovani akti koji se pritom dešavaju treba upravo da uspostave formu zajedničke perspektive, da uzmu u obzir one koji misle drugačije i da ih pozovu na usaglašavanje. Međutim, ovo jednostavno objašnjenje bi trebalo mnogo preciznije teorijski analizirati.

Ukoliko uzmemo poziv samo u njegovoj osnovnoj komunikativnoj funkciji, da se prenese poruka drugome, on već ima svoju unutrašnju logiku. Da bismo to razumeli vredni iskoristi analizu institucionalnih akata koju je izneo Kameron (Cameron):

Svaki institucionalni akt je suštinski akt koji se izvodi da bi bio prepoznat i shvaćen od strane drugih ljudi kao akt kakav jeste. Ako nije moguće da se taj akt protumači i razume, ne može se reći da je izvodiv: na primer, u društvu u kome nema postupka koji bi se tumačio ili prepoznao kao izazivanje na duel, mogućnost takvog izazova naprosto ne postoji. Jedan institucionalni akt je u principu javni akt, koji je u jačem ili slabijem smislu nekome „adresiran“. (Cameron 1972:320)

Kao i institucionalni akti, i angažovani akti, onako kako su uzeti u ovom radu, izvode se tako da budu prepoznati od strane nekog drugog ili nekih drugih i samo kao takvi se mogu smisljeno razumeti kao vrsta akata koji jesu. Kameron to istovremeno koristi kako bi ukazao na mogućnost logičke inkonzistentnosti kada neko ko je prepoznao zahteve, koji su inherentni tome da bi akt bio prepoznat kao vrsta akta koji jeste, vrši u istom aktu nešto što je sa tim logički inkompatibilino – na primer, kada neko ko je upoznat sa pravilima preferansa, izvršavajući pod okriljem tih pravila svoj potez, baca pogrešnu boju. Kameron se pritom poziva na „konstitutivnu konvenciju“ (npr. pravila preferansa) koja aktera izlaže logičkim zahtevima. Sa angažovanim aktima je slično, ali ne nužno isto. U mnogim slučajevima angažovani akti se vrše kao institucionalni akti, zasnovani na određenoj

konvenciji koja ih čini prepoznatljivim kao vrstom akata koji jesu. Međutim, u nekim slučajevima, kao što su pozivi u doba korona-krize, oni ne podrazumevaju nužno konvenciju, već se upravo obraćaju onima sa kojima nema zajedničke konvencije – oni koji pozivaju da se ostane kod kuće se obraćaju onima koji se još uvek slobodno, bezbrižno i potencijalno neodgovorno šetkaju. I tada, ipak, deo logike opstaje. Naime, i ovi akti moraju moći da budu prepoznati kao vrsta akata koji jesu. Poziv na ostanak kod kuće mora biti takav da ga mogu prepoznati upravo oni koji se sa njime ne slažu, koji su rešili da odu na grupni izlet, pričešće ili u „šoping“ u tržni centar/Milano. Da bi to bilo moguće onaj ko šalje poziv mora da prepozna da je njihova perspektiva drugačija i da sa njom uđe u interakciju. Odatle možemo da izvučemo i *prvo logičko pravilo poziva koje je vezano za njegovu komunikativnu funkciju: da bi poziv bio logički konzistentan on mora biti takav da je onaj kome je upućen sposoban da ga prepozna, odnosno mora se uči u interakciju sa drugačijom perspektivom primaoca poziva.* U suprotnom, poziv bi bio ne samo neuspešan nego i logički inkonzistent: na primer, ukoliko se religioznim ljudima koji planiraju odlazak na pričešće šalje poruka da ostanu kod kuće samo tako što se govori da crkva vekovima vara vernike ili da je religija uopšteno prevara, onda oni ovu poruku uopšte ne mogu da razumeju kao vrstu poziva koji je ona trebalo da bude. Logička inkonzistentnost, za razliku od institucionalnih akata, ovde nije zasnovana na pritisku prepoznavanja konstitutivne konvencije, nego prepoznavanja perspektive Drugog.

Međutim, poziv nema samo komunikativnu funkciju da prenese poruku drugom, kako Helm navodi:

razumeti ono što sam ja nazvao 'pozivom' reaktivnih stavova (*attitudes*) u smislu komunikacije – funkcije da primalac dobije nečiju poruku – znači promašiti ideju da su oni forme pohvale i pokude i na taj način držanje nekoga odgovornim ili, u slučaju reaktivnih stavova prema sebi, preuzimanja odgovornosti. (Helm 2017:62)

Za Helma, dakle, osnova poziva ne leži u pukom prepoznavanju, već u odgovornosti koja je sa njime povezana. Prvo odgovornosti, odnosno autoritetu, onoga ko poziv upućuje, zatim u odgovornosti i snošenju odgovornosti (*accountability*) onoga kome je poziv upućen da na njega odgovori. Međutim, prema Helmu ovaj autoritet i odgovornost zasniva se na interpersonalnoj privrženosti (*commitment*) zajedničkim normama, koja se ne može redukovati na individualne privrženosti. Upravo od toga, u empirijskom smislu, zavisi i kakav je vid pritiska na onoga kome je poziv upućen da na njega odgovori:

Isto tako, ja sam razumeo *poziv* tuđih reaktivnih stavova tako da je to iz subjektivne perspektive izražavanje subjektive privrženosti kao *naše* privrženosti; takav poziv ispostavlja zahtev drugim članovima utoliko što su oni, svako kao jedan od nas, privrženi toj osobi kao drugom članu i na taj način susretljivi i osećajni za njeno izražavanje naše privrženosti. Sada vidimo da se isti taj poziv iz objektivne perspektive otkriva kao subjektivno autoritarno pritiskanje relevantnog značaja (*import*) na druge članove, s obzirom na njihovu usklađenost sa tim autoritetom. (Helm 2017:84)

Upravo je zajednička privrženost ono na osnovu čega onaj koji šalje poziv zauzima autoritet i na osnovu čega onaj kome je poziv upućen oseća pritisak da odgovori. Naravno, ukoliko takve zajedničke privrženosti nema, poziv može biti neopravdan. Drugim rečima, kako Helm navodi, ukoliko nema odgovora na poziv to je već razlog da pomislimo da nema zajedničkih normi na kojima je on zasnovan ili da onaj ko upućuje poziv nije zauzeo instancu zajedničke perspektive, utoliko je poziv neopravdan (Helm 2017:63). Ali, možemo li o tome govoriti i kada u pravom smislu nema definisanih opšteprihvaćenih normi? Izvesno je da čista logička forma ostaje. *Ona glasi primarno da je fokus zajednica ili zajedništvo* (Helm 2017:74), odnosno da se poziv šalje zauzimajući zajedničku perspektivu. Uzmimo dva primera. Recimo da se jedna osoba, koja se nalazi među grupom njoj stranih ljudi zbijenih i nezaštićenih maskama, reši da uputi poziv na distanciranje „mi moramo da se zaštitimo od ovog opasnog virusa“ i da na taj poziv niko nije odgovorio. Ovaj poziv je jasno empirijski neuspešan i neopravdan, jer nije bilo takve zajednice na koju se naš protagonista poziva, jer niko oko njega nije bio „jedan od nas“, ali njegov poziv je ipak čisto logički konzistentan. S druge strane, zamislimo da ista osoba u istim okolnostima uputi poziv „zaštitite se od virusa, ja nisam jedan od vas“. Ovaj poziv ne samo da bi ostao neuspešan i neopravdan već bi bio i logički inkonzistentan jer je njegovo vršenje logički inkompatibilno sa zahtevom za zajedništvom koji je nužan da bi se akt poziva prepoznao kao vrsta akta koji jeste. Razlika između načina neopravdanosti ova dva primera (u jednom je ona zasnovana na faktičkom nepostojanju zajednice, a u drugom i na formalnom propuštanju da se zauzme instanca zajedničke perspektive) ukazuje nam da logičku formu možemo primetiti i nezavano za to da li su ili nisu empirijske okolnosti odgovarajuće za odgovaranje na poziv.

Društva o kojima Helm govori (*communities of respect*) nisu statični entiteti, već se njihovo članstvo i norme neprekidno razvijaju. U tom smislu poziv se ne mora odnositi samo na već postojeće normativne okvire, već može biti i poziv (*invite*) da se iscrtaju novi okviri. To, pre svega, važi kada je poziv u obliku na budućnost usmerenih (*forward-looking*) stavova, kao što je poverenje:

Kao usmeren na budućnost, poziv (*call*) poverenja može biti poziv (*invitation*) na ocrtavanje toga kako je ispravno za nas da pokažemo poštovanje u susretu sa pojedinačnim okolnostima zavisnosti, čak i onda kada to nije unapred deo naših normativnih očekivanja. U takvim slučajevima, poverenje predstavlja neko stanovište o značaju (*import*) tih okolnosti zavisnosti koje pretenduje da bude naše stanovište i ono poziva onoga kome je poverenje ukazano, kao i svedoke, da prihvate ovaj poziv i odgovore u skladu s njim – ono ih pritiska tim značajem (*import*). (Helm 2017:108)

I u ovom slučaju poverenje je izloženo sudu drugih i, naravno, može biti odbačeno (*ibid*). Međutim, bitno je da bez obzira što se ne poziva na već postojeći normativni okvir, poverenje i u tim slučajevima zadržava osnovnu formu poziva, vrši određeni „pritisak“ i ima potencijalno motivišuću ulogu na onoga kome je ukazano. Štaviše, ista forma se može primeniti i prema onima koji uopšte nisu članovi društva i ne sačinjavaju deo zajedničke perspektive (Helm 2017: 109). Naravno tu se postavljaju pitanja kako je neko ko nije deo već uspostavljene zajedničke perspektive vredan poverenja i zašto bi onaj kome se poverenje ukazuje prihvatio takvu vezanost normama? Što se tiče prvog pitanja, u slučaju poverenja uvek se na neki način podrazumeva „vizija sa nadom“ (McGeer 2008) o tome šta onaj kome se poverenje ukazuje može da bude ili da uradi.⁶ Međutim i u slučajevima kada osoba zapravo nije ubeđena da će druga osoba izvršiti ono za šta joj je ukazano poverenje, možemo govoriti o terapeutskom poverenju, kao što je na primer poruka poverenja koju majka šalje svojoj ćerki tinejdžerki da dođe kući na vreme iako ni sama u to ne veruje. Ono što je bitno naglasiti je da čak i nevezano za opravdanost davanja poverenja, terapeutsko poverenje i dalje vrši motivacionu ulogu i izlaže određenom pritisku onoga kome je ukazano – pritisku da ispunji očekivanja onoga za šta je ovim poverenjem oglašen. Tu odmah dolazimo i do drugog pitanja: zašto bi neko ko nije već zauzeo zajedničku perspektivu prihvatio ovakav pritisak i zašto bi on onda bio motivišući? Da bismo to razumeli moramo razumeti da to nije samo poziv da se povinuje normama društva (iako je na neki način i to), već primarno poziv i određeno dodeljivanje „titule“, ne bi li osoba prepoznala značaj zajednice kao „jedna od nas“. To je poziv koji joj se upućuje da racionalno razume brige koje i nas muče i odgovori na njihov izazov, poziv koji bi osoba mogla dočekati sa radošću i racionalno osetiti pritisak kome je izložena – iako se, naravno, ovakvo poverenje u drugim slučajevima može držati za neželjeno, odnosno kao neželjeno izlaganje normama koje osoba ne želi.

⁶ Fenomenološkim rečnikom rečeno, možemo govoriti o „praznoj intenciji“, koja može da bude ispunjena ali može i da se ne ispunji. No, bitno je da „prazno“ ovde ne označava „ništa“, već „potencijalnost“: „ono prazno je potencijalnost“ (Husserl 1966: 94).

Sada se možemo vratiti primeru angažovanih akata u vreme korona-kri-ze. Prethodno izloženi teorijski aparat nam može dati način da razumemo kakva je njihova uloga i istovremeno potkrepiti svedočanstvo da se angažovani akti zaista dešavaju i bitni su u našem realnom životu. Zanimljivo je da su ovi akti, za razliku od mnogih koje susrećamo u uobičajenom delovanju, upućeni praktično svakome, svakome ko može da razume jezik. To je, naravno, pre svega tako zbog jednog kontigentnog događaja koji je potpuno promenio norme našeg uobičajenog funkcionisanja.⁷ Uprkos tome ili upravo iz tog razloga ne možemo govoriti o postojanju opšte prihvaćenih normi kojih u pravom smislu još nema, niti o opšte prihvaćenoj zajedničkoj perspektivi nedvosmislenog sadržaja, sem u jednom generalnom smislu. Pod „generalnim“ se ovde misli na ideju zajedničke perspektive čovečanstva suočenog sa novim izazovom. Ali nikako se ne želi reći da je ta ideja ujedinjenog čovečanstva sasvim trivijalna; upravo se u većini angažovanih akata za vreme korona-kri-ze na nju poziva: zauzima se instanca univerzalne zajedničke perspektive kada se ukazuje na to da sve od nas svih zavisi, da svi moramo da budemo oprezni, da jedino zajedno možemo da dođemo do pobede itd., bilo da se radi o pozivima Svetske zdravstvene organizacije, svetskih i lokalnih političara, poznatih ličnosti ili običnog građanstva.

Ipak, u jednom relevantnom smislu, za ove akte nema zajedničke perspektive. Nema opšte prihvaćenih opštih normi, nema slaganja o tome šta je sadržaj ove perspektive i različita viđenja reakcija i značaja situacije se upravo pokazuju kao razlog zašto se takvi akti na kraju i izvode – zato da bi se pozvali oni koji imaju drugačije stanovište ili ne shvataju situaciju ozbiljno. Prethodni teorijski aparat pokazao nam je da, uprkos ovom odsustvu datosti zajedničke perspektive, angažovani akti i dalje mogu da ispunjavaju svoju logiku, da ispune logički zahtev da se uzme u obzir perspektiva drugoga i da fokus bude na zajednici. Ne samo to, pokazali smo da i u odsustvu prethodno date zajedničke perspektive ovi akti mogu vršiti određeni pritisak i motivaciju, kao što je to bio slučaj u Helmovoj analizi poverenja. Pre svega je bitno, javni poziv #ostanikodkuće nije (samo) norma koja se nekome nameće, on pre svega oslovljava i poziva da se bude „jedan od nas“, na neki način daje „titulu“ i poverenje svakome ko vidi ovu poruku da bude „jedan od nas“, da oseti pripadanje zajedničkoj perspektivi. Istovremeno, on vrši određeni pritisak na primaoca poziva, pritisak na koji on istina može i da ne odgovori, kao i da opravda ukazano poverenje i da se ponaša odgovorno i kao „jedan od nas“. Međutim, ono što je pre svega u igri je da je primalac poruke izložen značaju koje okolnosti imaju,

7 O značaju, problemima i potencijalu uticaja kontigentnog događaja na promene normi naše prakse, pogledati Ivković i Prodanović 2019.

značaju da zajedno „sa nama“ uzme u obzir opasnost koje je izvesna, za koju nemamo već pripremljene norme i zajedničku perspektivu, a na koju moramo da odgovorimo zajednički. U tom smislu, primarno se radi o pozivu da se zauzme zajednička perspektiva, da se oseti odgovornost koja više nije samo individualna, već interpersonalna, da zajedno mislimo norme zajedničkog ponašanja koje ćemo moći da prihvatimo i koje će nam omogućiti da odgovorimo na izazove.

To nam istovremeno može pomoći da na bolji način shvatimo funkcionisanje globalno formiranih angažovanih grupa i novih društvenih pokreta. Serl (Searle) je, suprotstavljajući se Bretmanu (Bratman 1993; 1999), s pravom ukazao da se „mi-intencije“ ne mogu redukovati na „ja-intencije“ plus zajedničko verovanje, čak ni u slučaju kada svako od nas individualno ima u vidu isti zajednički cilj i zna da i drugi sprovodi isti taj cilj (Searle 1990; 2010: 49). Tako se, na primer, nastojanja da se ekološki odgovorno ponaša, čak i praćena svešću da drugi imaju ista nastojanja, nikako ne mogu smatrati kooperacijom. Sličan zaključak se može izvesti i u slučaju Tuomele, kao i u slučaju teorije pluralnog subjekta Margaret Gilbert. Mi se možemo složiti da se ovde ne može govoriti o kooperaciji u doslovnom smislu, zapravo je relativno upitno u kom smislu se može govoriti o zajedničkom verovanju ili o grupi formalnog karaktera. Međutim, to nas ne sme navesti da previdimo značajan fenomen formiranja i funkcionisanja zajedničke perspektive i u ovakvim slučajevima. Naime, iako nema kooperacije u izvođenju akcije, niti precizno definisanih normi, niti saglasja oko sadržaja zajedničke privrženosti, u ovom slučaju postaji jasno izraženo zauzimanje zajedničke perspektive, te interakcija između (potencijalnih) članova i distribucija odgovornosti i poverenja, što sačinjava osnove kolektivnog funkcionisanja na jedan specifičan način. Stoga možemo govoriti i o tome da zajednička perspektiva postoji kao nesvodiva na individualne perspektive, čak i onda kada praktično nema slaganja oko njenog sadržaja ni podrazumevanih opšteprihvaćenih normi.

Zaključak

U ovom radu pošli smo od objašnjenja pojma perspektive da bi se na pravi način suočili sa razmatranjem zajedničke perspektive, ključnom za razumevanje kolektivne intencionalnosti i kolektivnog delanja. Kao jedna od ključnih stvari da bi zajednička perspektiva funkcionisala ispostavila se interakcija između aktera koja dovodi do usaglašavanja zajedničke perspektive. U drugom delu rada razmatrali smo usko shvaćene angažovane akte, akte koji se vrše u interakciji sa drugima i kojima u osnovi stoji struktura poziva. Pokušali smo da pokažemo kako funkcioniše unutrašnja logika

poziva i da ona ima svoju primenu i onda kada ne postoje opštevažee norme ili opšteprihvaćeni sadržaj zajedničke perspektive, kao i onda kada je poziv upućen onima koji nisu deo zajedničke perspektive. Značajan rezultat prethodnih izvođenja sastoji se u mogućnosti da se objasni na koji način se kroz distribuciju odgovornosti i poverenja konstituiše zajednička perspektiva, nesvodiva na zbir individualnih, i unutar onih vidova organizovanja gde nema formalnih normi i precizne usaglašenosti sadržaja te perspektive, kao što su novi društveni pokreti ili aktuelni primer korona-krize.

Literatura

- Bojanić, Petar (2020) „What Is an Act of Engagement? Between the Social, Collegial and Institutional Protocols“, u: T. Andina i P. Bojanić (prir.), *Institutions in Action: The Nature and the Role of Institutions in the Real World, Studies in the Philosophy of Sociality*, Cham: Springer International Publishing. str. 37–50.
- Bratman, Michael E. (1993) „Shared Intention“, *Ethics* 104 (1): 97–113.
- Bratman, Michael E. (1999) „Shared Intention“, u: *Faces of Intention: Selected Essays on Intention and Agency*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 109–129.
- Cameron, J. R. (1972) „The Nature of Institutional Obligation“, *The Philosophical Quarterly* 22 (89): 318–332.
- De Jaegher, Hanne, & Ezequiel Di Paolo (2007), „Participatory Sense-Making: An Enactive Approach to Social Cognition“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6 (4): 485–507.
- Gilbert, Margaret (1992), *On Social Facts*, Princeton: Princeton University Press.
- Fuchs, Thomas (2013), „The Phenomenology and Development of Social Perspectives“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 12 (4): 655–683.
- Fuchs, Thomas & Hanne De Jaegher (2009), „Enactive Intersubjectivity: Participatory Sense-Making and Mutual Incorporation“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 8 (4): 465–486.
- Helm, Bennett W. (2008), „Plural Agents“, *Nous* 42 (1): 17–49.
- Helm, Bennett W. (2009), *Love, Friendship, and the Self: Intimacy, Identification, and the Social Nature of Persons*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Helm, Bennett W. (2017), *Communities of Respect: Grounding Responsibility, Authority, and Dignity*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Husserl, Edmund (1952), *Ideen zu einer Reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund (1954), *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie*, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund (1966), *Analysen zur Passiven Synthesis: Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten 1918-1926*, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Ivković, Marjan i Srđan Prodanović (2019), „Engagement and Complex Domination: The Emancipatory Potential of Contingency“, u: M. Ivković i S. Prodanović (prir.), *Engaging for Social Change*, Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory, str. 126–149.

- Lambert, Johann Heinrich (1774), *Freye Perspective, oder Anweisung, jeden perspectivischen Aufriß von freyen Stücken und ohne Grundriß zu verfertigen*, Zürich: Orell, Geßner, Fießlin.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1980). „Monadologija“, u: *Izabrani filozofski spisi*, Zagreb: Naprijed, str. 257–278.
- Loidolt, Sophie (2016), „Hannah Arendt’s Conception of Actualized Plurality“, u: T. Szanto i D. Moran (prir.), *Phenomenology of Sociality. Discovering the „We“*, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, str. 42–55.
- Loidolt, Sophie (2018), *Phenomenology of Plurality: Hannah Arendt on Political Intersubjectivity*, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- McGeer, Victoria (2008), „Trust, Hope and Empowerment“, *Australasian Journal of Philosophy* 86 (2): 237–254.
- Moll, Henrike & Andrew N. Meltzoff (2011), „Joint Attention as the Fundamental Basis of Understanding Perspectives“, u: Axel Seemann (prir.), *Joint attention: New Developments in Psychology, Philosophy of Mind, and Social Neuroscience*, Cambridge: MIT Press, str. 393–413.
- Niče, Fridrih (2003), *Geneologija morala*, Beograd: Dereta.
- Nikolic, Olga (2016), „Husserl’s Theory of Noematic Sense“, *Filozofija i Društvo* 27 (4): 845–868.
- Schmid, Hans Bernhard (2014), „Plural Self-Awareness“, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 13 (1): 7–24.
- Searle, John (1990) „Collective Intentions and Actions“, u: P. R. C. J. Morgan i M. Pollack (prir.), *Intentions in Communication*, Cambridge: MIT Press. str. 401–415.
- Searle, John (2010), *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*, Oxford: Oxford University Press.
- Tuomela, Raimo (2007), *The Philosophy of Sociality: The Shared Point of View*, Oxford: Oxford University Press.
- Zahavi, Dan (2015) „You, Me, and We: The Sharing of Emotional Experiences“, *Journal of Consciousness Studies* 22 (1–2): 84–101.
- Zahavi, Dan & Philippe Rochat (2015), „Empathy≠sharing: Perspectives from Phenomenology and Developmental Psychology“, *Consciousness and Cognition* 36: 543–553.

Olga Nikolić
Igor Cvejić

CONSTITUTING JOINT PERSPECTIVE: ENGAGED ACTS AND THE LOGIC OF CALL

Summary

The aim of this paper is to offer a detailed analysis of the concepts of individual and shared perspective, the call, and engagement, and thus contribute to the theoretical elumination of these phenomena and debates on collective intentionality. First, we introduce the phenomenological concept of perspective that we will use through the rest of the paper, refining it by making comparisons with the relevant literature. Second, we focus on Helm’s notion of joint evaluative perspective as the key to understanding collective intentionality. A more thorough understanding of the process of constitution of the joint perspective through interactions between agents and the communication of their individual perspectives, leading to the harmonization of the

joint perspective, will be pointed out as an important further task. The third part of the paper will be devoted to engaged acts (in the narrow sense of the term): acts performed as calls upon others to form a joint perspective. We will explain the inner logic of the call, and in this way show that even when there are no generally valid norms or a generally valid content of the joint perspective (e.g. when the call is directed at those who are not yet a part of the joint perspective), the joint perspective can be constituted via a distribution of responsibility and trust. Finally, we will use the current example of the corona crisis in order to show how this theoretical apparatus can contribute to a better understanding of novel forms of global joint action, as exemplified by the new social movements.

Keywords

perspective, joint perspective, engaged acts, call, collective intentionality